

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 393.05.1

ЯРМОЛЕНКО Наталія Миколаївна, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури та компаративістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
e-mail: armolenkonm@kr.net

НАРОДНА ФІЛОСОФІЯ “ЖИТТЯ ВІЧНОГО” В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРИ

Стаття присвячена дослідженню динаміки світоглядних уявлень українців про смерть як перехід до життя вічного. У розвідці на основі аналізу рудиментів загальнослов'янських та арійських вірувань в українському традиційному фольклорі проаналізовані дві діаметрально протилежні оцінки смерті як явища в народній філософії. Співіснування у світогляді українців спокійного, виваженого ставлення до кінця віку людини, повсякчасної готовності переступити поріг життя, з одного боку, а з іншого – песимістичних настроїв та страху перед смертю можна пояснити збереженням у народній мудрості українців елементів прадавньої ведичної філософії та діаметрально протилежної їй християнської доктрини й новітнього атеїстичного світогляду.

Ключові слова: рід, родина, смерть, покійник, ірії, арії, праотці, рахмани, дід, баба, народна філософія.

Постановка проблеми. Вивчення поховальної обрядовості українців — явище порівняно пізнє й досі завершене, попри те, що польові дослідження обряду (етнографічні описи та записування голосінь) відомі з середини XIX ст. Тому ця проблема варта подальших студій.

Аналіз досліджень і публікацій. Системне дослідження поховальної обрядовості розпочато в кінці XX — на початку XXI ст. (Г.Бондаренко, В.Борисенко, Н.Гаврилюк, Р.Гудзій, Г.Захарченко, І.Коваль-Фучило, М.Козлов, Ф.Колесса, І.Паславський, М.Маєрчик, В.Сушко та ін.). Осмислення генези народної філософії смерті в українському фольклорі досі не має однозначних оцінок і вичерпується нечисленними розвідками.

Чи боялися смерті наші прапредки? На зміну світоглядних уявлень про перехід до потойбіччя звертає увагу І.Зварич, який вписує смерть у цілісну систему світовідчуття селянина-українця, що була зруйнована в першій половині XX ст. Міфологеми голосінь, на думку автора, зберігають тезу про симетричність двох світів відносно людини, яка слугує точкою відліку в просторі. А згадка про рахманів у гуцульському голосінні, на думку автора, може бути відгомном існування інституту брахманства на землях, де цей міф поширений. Вираз “рахманинка моя однеєнка” у голосіння позначає, на думку автора, не самотність померлої матері, а вияв вибраності з-поміж інших, визначення особливого місця померлої [1, с. 116].

Думка про смерть як відхід обраних до рахманів — предків, що започаткували рід [1, с. 117], не знаходить підтримки в подальших дослідженнях народної філософії смерті. Принагідно дохристиянського сприйняття смерті торкається у своїй розвідці І.Заславський. На його переконання, “страхи й надії, породжені очікуванням переходу в інший світ, невідступно переслідували середньовічну людину, і вона не могла не виробити собі якихось уявлень про його будову» [2]. Автор зазначає, що східна, православна традиція, з якою протягом тривалого часу (X-XVII ст.) було канонічно і доктринально пов'язане українське християнство, не тільки не сприймала вчення про чистилище, але й войовничо його поборювала, хоча чистилище практично завжди було присутнє у віруваннях і народній культурі українців — ще задовго до того, як вони формально розділилися на греко-католиків і православних [2]. Темі народної філософії смерті присвячена розвідка І.Захарченка. Автор вказує, що українці, як і інші народи світу, мали

багато прикмет та обрядів, що пронизані страхом перед смертю [3]. Дослідник, розглядаючи світоглядні основи смерті, наголошує на її негативному емоційному й психологічному впливові на людину. Не дивно, що і ці висновки знаходять конкретні підтвердження в джерельних дослідженнях та польових записах авторів. Отже, у народній філософії смерті в українців співіснували діаметрально протилежні її оцінки.

Відтак, маємо **на меті** дослідити динаміку світоглядних уявлень українців про смерть на основі аналізу рудиментів загальнослов'янських та арійських вірувань в нашому традиційному фольклорі.

Виклад основного матеріалу. “Не той щасливий, хто гарно прожив, а той, хто гарно помер”. Це дивне прислів'я окрім песимістично-заспокійливої суті має глибинний смисл, закорінений у народну філософію достойного відходу, що дарується не кожному живому. “*Не смерть страшна, а недуга*”, – кажуть у народі, привідкриваючи завісу над вищим, про яке в наш час говорити не заведено.

Попри знівельовану радянщиною родинну ієрархію та сформовану за роки незалежності неповагу державників до людей похилого віку, які в українському сьогоденні змушені просто виживати, зауважимо, що українці здавна розцінювали довголіття як особливе благовоління Бога. Сила роду визначалася наявністю старих і мудрих його предводителів — дідів-прадідів, а значна кількість старих людей у державі слугувала показником її благополуччя і миру. Старі батько-мати в родині були ознакою її благополуччя, бо до них завше “тулилися й хилилися” молодші члени роду. У голосіннях чітко простежується висока місія старих людей в родині: “Мій таточку ріднесенький, старесенький! Хто ж нас тепер буде поразать, і порядок давать і на діло приставлять? Хто ж нас буде тепер розважать? Куди ж ми будем, таточку, ісходиться? Кому ж ми будем свою жалобу розказувать? Хто ж нас буде виручать? Хто ж нас буде визволять?” [4, с.71].

Відповідальність за достойну старість українці здавна покладали на рідних людей, родину. В українській культурі покинути старих батьків вважається злочином. “*Добрі діти – батькам вінець, а злі – кінець*”. Адже дід та баба до глибокої старості працювали, приносили користь у господарстві, тому фразеологізм “скласти руки” в народній етимології має подвійне значення – “померти” й “сидіти без діла”. Стару матір шанували, як і батька. У голосіннях діти називають її розкішшю, означають як правдоньку, порадоньку, покровоньку. Дорослі доньки відчують себе без старесенької сивенької матері беззахисними: “Та я при вас жила, як маківка цвіла” [4, с.84]; “Та ви ж мене, моя матінко, доглядали і в ділі, і в слові” [4, с.86]

Померлих представників роду в голосіннях величають птахами: “Мій батенько, мій соловейко!... Мій батенько, мій соколونьку, мій голубе сизий!” [4, с.60]; “І мої сини, і мої орли! І куди ж ви полинули?” [4, с.97]. Покійників маркують як голубонька, голубку, канареечку, ластівку, зозулю або птаху загалом: “Та куди ж ти, моя пташечко, улитаєш, мене покидаєш?” [4, с.58]. Ймовірно, що українські голосіння успадкували прадавні дохристиянські вірування індоєвропейського походження. За ведичною філософією, перші прапращури роду — РАХМАНИ — по смерті відлітали в Ірій і там ставали богами. Душі аріїв-рахманів знаходяться в світлому Ірії разом з великими предками роду й допомагають усім світлим представникам своїх родів.

Ірій — країна птахів, тому голосіння ввібрали дещо видозмінені рудименти прадавніх вірувань про зустріч живих членів родини з його представниками в образі птахів: “Хто тепер мені буде щебетать раненько, воркувать низенько?” [4, с.60]; “Та якби я ж, мій таточку, крильця мала, то я б вас, мій таточку, щодня одвідала” [4, с.67]; “Та прилети до мене в гості та сядь на оконечку, Та ти ж будеш буркутати, а я буду кувати” [4, с.92]. До зустрічі з померлими представниками роду ретельно готуються як до найвизначнішого свята: “То я ж буду двори вимітать і столи застилать. Та я ж буду віконечка одсувать і свого родителя в гості виглядать” [4, с.64]. За віруваннями давніх аріїв, праотці забезпечують живих і ненароджених потомків часткою своєї божественної сутності, духовною енергією, необхідною для кожного члену роду. Світобудова світлого

Ірію тричленна. Найвища її частина — Правь, де на чолі зі Сварогом знаходяться пращури, земна частина — Явь і підземна — Навь. Сакральне ставлення до померлих як представників Праві українці успадкували від арійської доби. На них покладалася висока ідея збереження роду і живих, і ненароджених його потомків. Міцна родина будувалася завдяки пошанівному ставленні до її старих представників; постійній підтримці зв'язку з померлими пращурами роду, прародичами, які, за голосіннями, відвідували світ живих “на Різдво, на Великдень і на Святу неділоньку”; відповідальності за народження потомків, яким треба було передати духовну силу предків роду. Від того, настільки кожен член родини усвідомлював і проявляв свою божественну сутність, залежала міць, сила й невмирущість його роду. “Козацькому роду нема переводу” – говорили про міцний рід, або ж: “Він такого роду, що п'є горілочку, як воду”, – про нікчемний рід, приречений на нещастя.

Дохристиянська концепція смерті у фольклорі українців є складовою частиною індоєвропейської. Давньогрецькі мислителі з часів Платона розглядали життя як душу, що тимчасово перебуває в темниці (тілі), а смерть – як вихід душі у безсмертя. Епікур говорив про безглуздість страху смерті, бо поки ми живі, її немає, а коли вона є, нас уже немає. Народній мудрості українців притаманна думка про повсякчасну готовність людини переступити поріг життя й долучитися до прапредків: “Коли не вмирать, то день терять”, “Що має висіти, то не утоне”. Українські пареми вчать не боятися смерті тіла, а боятися смерті духовної. “Цей світ позичений”; “До смерти доживемо усі”, “Від життя до смерті один крок”, “Смерть і жона від Бога суджена”, “Від смерті не відмолишся, не відхрестися”. У слов'янській традиції смерть розумілася як перехід із одного стану в інший, позбавлення від одних ознак і набуття інших. Архетипи переходу зустрічаємо в календарній обрядовості, родинній, у необрядових жанрах (казка, легенда) тощо. По смерті душа людини переходить у світ богів, а потім до тіла нащадків. Ця праісторична матриця наповнюється релігійним змістом та історично-унікальним людським досвідом, а в фольклорі обростає новими образами-символами.

Традиційно в колі людського життя смерть, як і народження чи одруження, займала одне з почесних місць: “Смерть і родини не питають лихої години”; “Уродився, оженився та й вмер”. Вона судилася кожному народженому, “від смерті і в печі не замажешся”. Тому її “не треба шукати, сама прийде”. У кожного народженого свій смертний час, визначений долею. “Прийшла смерть по бабу – не показуй на діда”. Суджена смерть природна, легка, швидка й спокійна. Вона вчасна, тому її приходу чекали. Уважалося, що тривалу хворобу та тяжку смерть мали лише великі грішники. У кожного своя черга: “Усім нам там бути: кому раніше, кому пізніше”. Надто рання чи пізня смерть вважалася порушенням світової гармонії, тому й говорили “не прися поперед батька в пекло”, або “зажився на світі”, “заїдає чужого віка”. Дорога старших представників роду до прародителів закономірна: “Нехай мруть, нам дорогу труть, а ми сухарів насушим, та й за ними рушим”. Старі люди прагнули бути потрібними й не бажали жити немічними: “Бога прогнівши – і смерті не дасть”. Як прокляття боялися тривалої хвороби: “Не смійсь, не смійсь, вражий сину, горе тобі буде: хорітимеш, болітимеш, смерті бажатимеш” [5, с.157]. Хвороба була показником втрати духовної енергії роду через недотримання за життя законів Праві. Мертві представники роду слугували взірцем для живих: “Постимо, як рахмане” [6, с.275]. А згадки про Рахманський Великдень в українському обрядовому та необрядовому фольклорі також непоодинокі: “Віддасть на Рахманський Великдень”; “На Юра-Івана, на Рахманський великдень” [7, с.267]. Втрата контакту з душами вищих предків — рахманів була тотожною втраті контакту з Творцем і означала позбавлення тих світлих енергій і знань, які несли духовні поведирі роду. За народною філософією, безперервна вервечка праведних смертей і народжень всередині роду гарантувала йому силу й безсмертя. Рід продовжували живі нащадки, що з позицій існування роду були прикладом заперечення смерті, адже кожне немовля, як і покійник,

підтверджувало динаміку роду в часі. Тому родильна та поховальна обрядовість в українському фольклорі мають багато тотожних елементів.

У народному світобаченні смерть асоціювалася зі старістю, зимою, ніччю, хаосом (морем): *"Смерть не горе, а страшне велике море"*. У легендах про моровицю вона постає в зооморфному образі бездомної собаки, кішки чи іншої тварини. В антропоморфному вигляді смерть уявляли як кістяк, стару кістляву жінку (Мара) чи чоловіка (Кошій), або людиноподібну істоту з косою чи серпом, одягнуту в білі шати: *"А за мною молодою ходє смертонька з косою"*. Коса – атрибут богів часу – римського Сатурна, індійського Махакали, а серп – символ Місяця, наростання і зменшення життєвих циклів. За легендами, смерть *"приходила при народженні дитини невидимою дружелюбною гостею – подібно до того, як до ложка породіллі приходять діви долі – рожаниці, які не тільки прядуть нитку життя, але й перерізають її, не тільки запалюють вогонь душі, але й гасять його"* [8, с.488].

Людині судилося бути смертною, тому підготовка до смерті починалася задовго до її приходу. Аж до першої половини ХХ ст. (до часів Голодомору, коли було зруйновано традиційну українську поховальну обрядовість), після сорокалітнього віку українці починали дбати про перехід до вічності. "На смерть" відкладали гроші, жінки тримали у скринях "чисте" або "смертельне" – вишиту чорними нитками сорочку та рушник. Також готували рушники, хустки, свічки, носові хустинки для похоронної процесії. Цей процес, часто й у гумористичному ключі, відобразила народна пісенність: *"Продай, милий, коня вороного Та накупи полотна ляного. Виший, милий, ляную сорочку, Сховай мене в вишневім садочку. Висип, милий, високу могилу Та й посади червону калину"* [9, с. 66]. Речі, проготовлені на смерть, ретельно доглядали. Їх зберігали в скрині й щороку пересушували на сонечку. Чоловіки за життя тесали домовини та дерев'яні або кам'яні хрести, як герой однойменної новели В. Стефаніка.

Оскільки труна вважалася житлом покійного, домовини виготовляли добротні й зручні, із гарного дерева: *"Ой умру я, мій миленький, умру, Зроби мені з клен-дерева труну! – Ой де ж, мила, клен-дерева взяти? Будеш, мила, в дубовій лежати"* [9, с. 68]. У фольклорі збереглися згадки про розмальовані труни: *"...явора зрубали, труну збудували, Труну збудували ще й намалювали"* [9, с. 59]. Домовину намагалися тримати в сухому місці, зазвичай на горищі, її називали, щоб передчасно не прикликати, як і покійника, загадковою мовою "сухе дерево": *"Бігунці біжать, ревуни ревуть, сухе дерево везуть"*. Фольклор про домовину зберігає рудименти анімізму. Якщо домовина недоглянута й пуста, вона накличе смерть когось із родини. У сюжеті балади, простоявши двадцять чотири роки, *"стала труна гнити, стала говорити: – Або порубайте, або тіло дайте, або що вложіте, або іспаліте"*. Героїня вимушена шукати жертву: *"Поклала б я неньку, жаль буде серденьку, Поклала б я отця, жаль буде без кінця. Поклала б милого, не буде такого. Ах, лягла б я сама – дитина малая. – Лягай, лягай, мила, якось воно буде, Вже нашу дитину погодують люде."* [9, с. 63]. Існував звичай щоосені насипати домовини зерном, а потім роздавати його на милостиню до нового врожаю.

Традиція ретельно готуватися до смерті була зруйнована в часи Голодомору, коли насильницька смерть від голоду в Україні стала звичним і повсякденним явищем. Живі не мали можливості й сил спорядити рідних і близьких людей за усталеною традицією. Вимирали цілі родини, кутки і села, про достойне поховання згідно з обрядом годі було й думати. Мертвих і напівживих представники влади скидали в наспіх викопані загальні ями — своєрідні братські могили. Свідчення черкашан про ці жахливі події збереглися в усних переказах: *"У тридцять третьому році була голодовка дуже... з тридцять другого на тридцять третій год, мама розказує, велика. Урожай був. Хоть, кажуть, не було врожаю. Неправда. Каже мати, картопля така була, як кулаки, буряки – як два кулаки і зерно, овес вродило, і все... Так почалася ж, совіти придумали якусь колективізацію. Заганяли у колгости. Совхозів тоді ще не було, напевно. Комуни. Комуни називалися. Розказували. Вони ж неграмотні були, дедушка і бабушка. Дедушка був у мене*

сапожніком. Як я чую зараз там по тлівізору, по радіо говорять: «Який там голод був?! Не було голоду». Та неправда! Я як на ці сльози, на мамині, як вона розказувала, бо дедушки і бабушки я уже не застала, вони померли. Дванадцятьоро дітей померло у дедушки і в бабушки. За неділю... попухли. І бабушку, і дедушку забрали із меншеньким, самим меншеньким, Васею, хлопчиком. Казали мама, у дедушки живіт такий, як барабан, вздувся. І опух сам, що вже він не мог сам іти. Шо його на підводу. Мама взяла сорочку і взяла костюм, який там ситцевий і ботінки ці, що дедушка зробив. Бо, каже, я ж там помру. А хоронили – не було і трун. Нічого. Общу яму копали і в яму їх скидали. Те живе, а те ше шевелиться. Підвода їде по вулиці, собирає, значить. Ага ти вже не встаси, шевелишся, вилазь. Бо завтра підвода може не приїде. І оце те шевелиться, кажуть. І оце друг на друга ті трупики кидали. Хто мог вилазив, тікав. То ше може там якийсь тиждень жив...” (Записано від Загнійко К. Ф., 1943 р. н., в м. Черкаси. 2011 р. Валяєва О.) Байдужість владців знівельювала побожне ставлення до смерті, вірування про смерть як стан переходу були замінені насадженою атеїстами новою концепцією смерті як трагедії вічного небуття. Таке трактування переривало нитку роду й дозволяло бути безвідповідальним щодо землі і нащадків: “А після нас — хоч потоп!”

За давньою традицією українцеві було важливо померти своєю смертю, а не випадковою, наглою. Раніше її боялися зустріти не вдома, адже вважалося, що “у сім’ї і смерть красна”, бо ж наступна реінкарнація небіжчика відбувається завдяки проведеному обряду поховання. “Дай, Боже, вмерти, та не під плотом”. Народні прокляття “ні дна тобі, ні покришки”, “щоб над тобою ворони каркали”, “щоб тебе кури загребли” [10, с. 76] засвідчують, що відсутність поховального ритуалу з обов’язковим оплакуванням небіжчика вважалася найбільшам злом.

Козацька пісенність донесла трагедію смерті на чужині, коли “пора тілу помирати, Та нікому поховати!” [11, с. 228]. Воїна, що поліг на полі бою, на той світ споряджали лише вірний джура (“А в головах свіча горить, А в ніженьках джура сидить, Свого пана смерті глядить” [11, с. 246]) і браття-козаки: “Ой ви брати мої, славні товариші, Ой ви, козаченьки гожі! Гей! Та й зробіте труну козакові, Помагай же ж вам, Боже! Ой ви, брати мої, славні козаченьки! Та й зробіте-но тую славу: Гей, викопайте ж мені молодому Хоча шабельками яму! Ой винесіть мене, славні товариші, Та й на високу могилу. Гей, нехай же я ще подивлюся Та й на мою милу Вкраїну!” [11, с. 228]. Товариство заміняло козакові родину.

Але могло трапитися й так, щодо смерті помираючого від ран козака “доглядали” лише кінь-товариш чи хижі птахи й звірі: “Що в головах ворон кряче, А в ніженьках коник плаче” [11, с. 138] або “Ой там твої синонько Лежить край степоньку, Йому очі видзьобує Сивий соколонько” [11, с. 242]. Народна фантазія змалювала сумні картини, коли хижий птах або кінь передає вісточку родині: “Ой у полі орел, літаючи, кряче, Ходить мати в чистім полі, титаючи, плаче: “Сизий орле, сизий орле, ти скрізь же літаси, Чи не бачив мого сина, де він пробуває?” [11, с. 253]. Нагла смерть в козацькій пісенності могла зображатися метафорично як гармонія злиття воїна з природою: “Змиють ми головку Дощі маєвії, А розчешуть кучерики Терни густенькі... А висушать моє тіло Та вітри буйні” [11, с. 242-243] або натуралістично: “Лежать його рученьки край крученьки, А ніженьки край доріженьки, У головах росте травиця, Ніхто до тіла не натрапиться” [11, с. 187]. У піснях про смерть козака на чужині поширена метаморфоза “жінка-пташка”. Глибокопоетична метаморфоза не позбавлена прагматизму, адже лише так можна було оплакати воїна, забезпечивши йому наступну реінкарнацію: “А над козаком — три ластівочки, Три голубочки плачуть-ридають: Де мати плаче — криниця стоїть, Де сестра плаче — річенька біжить, Де мила плаче — там роси нема” [11, с. 213].

Українці намагалися заздпалегідь розпізнати наближення смертного часу, щоб бути до нього підготовленим. Існує ціла система прикмет, які сповіщають, що “смерть не за горою” чи “смерть на носі”. Ці прикмети, свого часу зафіксовані П.Чубинським,

обіймають всі яруси картини світу праслав'ян і свідчать про надзвичайну чутливість та яснобачення наших предків.

Знак могли подати хатні божества та хатні обереги: “як домовик товчеться в хаті – не до добра; як ікона, сволок або діжка лопають; колодязь як присниться – то жінка овдовіє, побачити домовика – до смерті”. На календарно- та родинно-обрядові свята примічали, чия “ложка на кутю перевернеться; як кутя верха не вижене в печі; як чиясь свічка на вінчанні гасне, той перший помре; як захворіє хто у важкий день – суботу або в понеділок”.

Коло людського життя асоціювалося з колом календарного року. Тому дозрілі рослини символізували закінчення календарного циклу й могли провіщати смерть: “Якщо недужому присниться спіле жито – на смерть, що жне зелене – на життя; як присниться пшениця – овдовіє; як присниться, що їсть спілі груші або як присниться яблука – на смерть; хліб печений як присниться – значить печаль; як присниться, що рубують у лісі дрова, – буде мор на людей; як грядки на городі присняться – то домовини”.

Смерть могли провіщати дикі й свійські тварини: “Як сова або пугач або сорока кричать біля хати вночі чи одуд (дятел) стукає у хатній куток; як курка співає півнем, на сідало йдучи, або якщо вночі впаде з сідала; як жаба літом у хату влізе, як у козака кінь спіткнувся чи зламав ногу, коли він від'їздив у похід”. До речі, останню прикмету зафіксовано й у літописі: перед убивством Гліба “*на полі спіткнувся під ним кінь у рові і надламав він йому трохи ногу*” [12, с. 78].

Українці спостерігали й за поведінкою людини та її снами. Існувало повір'я, що той недовго проживе, хто швидко засинає. У записках П.Чубинського знаходимо опис віщих снів: “...як сниться, що зуб випав – дитина або родич помре; як присниться жінці, що очіпка згубила, – чоловік умре; як присниться, що підошви одпадуть, – умре мати або батько” тощо. Смерть називали гостею з потойбічного світу, тому її могли провіщати сні про гостей: “Як присниться жінці дівка, то овдовіє; як духовенство присниться, то то на тяжку хворобу або на смерть; як дівчині присниться жених, то то чорт – жди біди; як присниться покійні батько або мати – жди біди; як сниться, що покійник оживає, – до повернення якоїсь біди” [13, с. 189-190].

Смерть наші предки асоціювали зі сном. Як засинають звірі чи плазуни на зиму, так “засинає” і людина, лише на значно довший термін. Покійника називали “усопший”, а снам приділяли особливу увагу. Віщі сні, що пророкують смерть, відображені в пісенності. “Як приснився козаченьку дивнесенький сон: *З-під правої ручки злинув ясенький сокол, З-під лівої, з-під білої сивая зозуля (варіанти – ясная зоря, сіра утиця, полилася кров)*” [9, с. 52]. Птахи, що відлітають у сні, символізують душі новопреставлених покійників. За наявністю міфологем описи сну в українському фольклорі не поступаються колядкам та загадкам про світобудову: “*Приснився єму сон дивненький, Що на єго дім пчоли упали, На подвір'є зоря упала, З двора зозуля вилетіла*”. Мистецтво розгадки снів “*пчолоньки – сльозоньки, А зоронька – дитинонька, А зозуленька – Марисенька*” [9, с. 53] доступне лише посвяченим. У баладі сон тлумачить ворожка: “*Твоя жінка Марусенька вродила дитя, Од вечора до півночі скончила життя*” [9, с. 51].

За народною філософією, смерть всесильна. “*Смерти не одперти*”, “*Всім нам там бути*”, “*Як народився, то треба й померти*”, “*Від смерті а ні відхреститися, а ні відмолитися*”. Вона тотожна хаосу, що знаменує кінець старого й початок нового циклу світотворення. У міфології творення світу зачинає чорноголова качка, що пірнає на дно океану й виносить звідти золотий пісок, з якого зароджується суходіл. Образ качки вміщує й загадка про смерть, записана В.Далем: “*Сидит утка на плоту, хвалится козаку: нікто меня не пройдет, ни царь, ни царица, ни красна девица*”. Це може бути ще один рудиментарний уламок міфу, у якому простежується фатальна роль качки, або ж мотив руйнування старого перед світотворенням. Складені пазли вказують на неминущість і закономірність вервечки смертей-народжень у всесвіті на мікро- та макрорівнях.

Християнська філософія смерті, у порівнянні з дохристиянською, звужує її розуміння до одноразового акту. В.Даль трактував смерть у християнському ключі, як *“кінець земного життя, розлуку душі з тілом і перехід до вічного, духовного життя* [14, с. 233-234]. Навіяний новою релігією перехід до життя вічного простежується й у християнізованому українському фольклорі: *“Одної смерті не минеш, другої не буде”*; *“Більше разу не вмреш”*; *“Раз козі смерть”*; *“Раз мати родила – раз і умирати”*. Із позицій християнської філософії *“життя людини є страхом перед неіснуванням, прелюдією смерті, підготовкою до життя вічного. Тому думка про смерть допомагає вповні реалізувати свої можливості, розкриває мету існування людини. Лише завдяки смерті людське існування перетворюється у фактичну цілісність”*[15; с. 419].

Висновки. Українська народна філософія смерті, на наш погляд, значно ємкіша: вона вчить жити поза страхом, творити життя в парадигмі безсмертя, без страху рухатися до свого смертного часу як чергового переходу — закономірного, легкого та природного. За давньоукраїнською філософією, душа вічна, і просвітленій людині, що живе в гармонії з природою та прагне самовдосконалення, завдяки переходу між світами можна сягнути душею до вищих рівнів Світлого Ірію.

Список використаної літератури:

1. Зварич І. Язичницька архаїка та її семантика в похоронному обряді і голосіннях гуцулів / І.Зварич // Питання літературознавства. – Вип. 3(60). – Чернівці, 1996. – С.111-124.
2. Заславський І. Уявлення про потойбічний світ і формування поняття чистилища в українській середньовічній культурі / І.Заславський // Записки НТШ. – Т. 228. – Львів, 1994. – С. 343-356. – [Електронний ресурс] / Режим доступу до ст. <http://narodna.pravda.com.ua/culture/5457367f0a1fd/>
3. Захарченко Г. Уявлення про душу, смерть та потойбічний світ в світогляді слов'ян (за матеріалами експедицій на Одещині) / Г.Захарченко // Етн. історія народів Європи: Традиційна етн. культура слов'ян. – К., 1999. – С. 40–44. – [Електронний ресурс] / Режим доступу до ст. http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_1999_2_11
4. Голосіння / упоряд. І. Коваль-Фучило [наук. ред. Л.Іваннікова]; НАН України. ІМФЕ ім. М.Т.Рильського. – К., 2012.
5. Словарь української мови Бориса Грінченка. – Т.4. – К., 1909.
6. Приповідки або українсько-народна філософія / Зібрав, підготував до друку та опублікував Володимир С. Плав'юк. Том 1. Перевидання з оригіналу 1946 року. – Асоціація Українських Піонерів Альберти. – Едмонтон, Канада, 1998.
7. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О.В.Марковича та інших / Уклав М.Номис. – К.: Либідь, 1993.
8. Войтович В. Українська міфологія / В.Войтович. – К.: Либідь, 2002.
9. Балади. Родинно-побутові стосунки. –К.: Наукова думка, 1988.
10. Супруненко В. Народина / В.Супруненко. – Запоріжжя: МП «Берегиня», 1993.
11. Козацькі пісні. – К.: «Музична Україна», 1969.
12. Літопис Руський. – К.: «Дніпро», 1989.
13. Мудрість віків. Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського. Книга II. – К.: Мистецтво, 1995.
14. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 т. Т. 4. / В.И.Даль. – М., Издательство “Русский язык”, 2002.
15. Философский энциклопедический словарь. – М.:ИНФРА М, 1998.

YARMOLENKO Nataliya Mykolayina,

Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Ukrainian Literature and comparative studies Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy
e-mail: yarmolenkonm@ukr.net

FOLK PHILOSOPHY OF AN “ETERNAL LIFE” IN UKRAINIAN FOLKLORE.

This research offers an insight into how the perception of death as a transition to eternal life changes in Ukrainian folklore in the course of time. The author studies the rudiments of Slavic and Aryan beliefs in Ukrainian traditional folklore, and identifies very opposite perceptions of death in folk

philosophy. An optimistically calm, balanced attitude towards the demise of a human being, the readiness to cross the threshold of life is closely intertwined with a pessimistic perspective and fear of death in the worldview of Ukrainians. This discrepancy can be explained by the co-existence of such diametrically different elements as the ancient Vedic philosophy, Christian doctrine, and the new atheistic worldview in the folk wisdom of Ukrainians. The ancient Ukrainian folk philosophy of death is Vedic. It teaches to live without fear, to create life in the paradigm of immortality, to take your last moment in this world as another transition, inevitable, easy and natural. According to the ancient Ukrainian philosophy a soul is eternal, and an enlightened person who exists in harmony with nature and seeks continuous self-improvement can reach higher levels of spirituality with the help of this transition.

Key words: kin, family, death, deceased, iriy, arias, forefathers, rahmans, grandfather, baba, folk philosophy.

Одержано редакцією – 24.09.2017 р.

Прийнято до публікації – 4.10.2017 р.